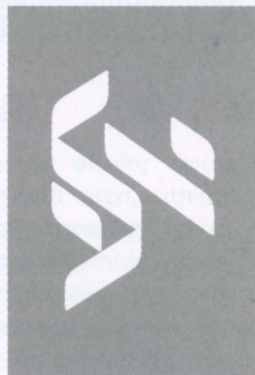

אמן דים

● ידעון האקדמיה ללשון העברית שבמ תשס"ה

לזכרה של דולה בן-יהודה

יקנצ'רי, כפי שכונה מי שעמד בראש האוניברסיטה בשנותיה הראשונות.

פרופ' **גוטפרינד**, שהיה נשיא האוניברסיטה לפני שהוקם מרכז בן-יהודה ופעל להקמתו, סיפר על הידידות שנרקמה בין דולה ובין ועל הזכות שהייתה לו "לגעת" באמצעותה באנשים שעשו את לשוננו ללשון חיה, "להיות במחיצתה של דולה זה להתחבר אל המשפחה העברית הראשונה [...] זה לשתות קהווה ולדבר בשח-רחוק, וזה לשמוע חן-חן במקום 'תודה', וכאשר נפרדים אין אומרים 'לילה טוב', כי בבית אבא אמרו **בטוב תלין**". פרופ' גוטפרינד הזכיר את **מקס ויטמן** ז"ל, בעלה של דולה, שהקמת מרכז בן-יהודה הייתה גם ביטוי לרצונו.

פרופ' **קפלן** העיר על מקומה של העברית בחייו, הן בחיי היומיום הן בחיים האקדמיים: בהיותו ראש בית הספר לתלמידי חוץ לארץ הותיר בו רושם עז המפגש בין תלמידים מכל העולם, כל אחד ולשונו, מפגש שעד מהרה הפך להיות שיח רב-תרבותי בעברית - העברית נהיית לשפה המשותפת לכולם. בתפקידו היום ציין הדיקן את ההכרה בחשיבות הלשון העברית ובמרכזיותה במחקר האקדמי: חקר העברית מקרין על חקר הלשונות, על הבנת הקשר שבין שפה לתרבות ועל שאלות של פילולוגיה ובלשנות.

פרופ' **בר-אשר** סיפר על התעניינותה של דולה בנושא העברית: "היא ביקשה שאספר לה עוד ועוד עד כמה עוסק המחקר בדורנו במפעלותיו של אביה. היא רצתה לשמוע על המילונות העברית לכל תקופותיה, שאביה היה מסוללי הדרך בה. ובשיח על העברית היא ציפתה שאביה לפניה מילים שנתחדשו באקדמיה או בחיים".

ביום ה' בכסלו 18 (בנובמבר) נפטרה לבית עולמה הגב' דולה בן-יהודה ויטמן, בתם הצעירה של אליעזר וחמדה בן-יהודה, והיא בת 103 שנים.

"מותה של דולה מנתק אותנו מן הימים המופלאים ההם של תקופת התחייה. כל זמן שהיא הייתה עמנו, היינו מחוברים ומקורבים לדור ההוא [...] עתה שדולה איננה גם תחושת הקרבה הזאת לדור ההוא פסקה, ונשארים אך הגעגועים" - מדברי פרופ' **משה בר-אשר** במעמד הזיכרון לדולה בן-יהודה ביום י"ז בטבת (29 בדצמבר 2004).

במעמד הזיכרון שקיימו החוג ללשון העברית באוניברסיטה העברית ומרכז בן-יהודה לחקר תולדות הלשון העברית השתתפו נשיא האוניברסיטה פרופ' **מנחם מגידור**, הנשיא לשעבר פרופ' **חנוך גוטפרינד**, דיקן הפקולטה למדעי הרוח פרופ' **סטיבן קפלן** ונשיא האקדמיה ללשון העברית והמנהל המדעי של המרכז פרופ' **משה בר-אשר**. ד"ר **יהודית הנשקה** הרצתה על "העברית הקלסית ומסורות הלשון".

פרופ' **מגידור** עמד על תרומתה של העברית החיה לספרות העברית, שאלמלא חידוש הדיבור העברי לא הייתה הספרות העברית מה שהיא היום - רבת גוונים, חיה ובוועט. על יחסי העברית והאוניברסיטה העברית אמר הנשיא כי בראשית דרכה של האוניברסיטה לא היה מובן מאליו שלשון ההוראה בה תחיה עברית בכל תחומי הלימוד והמחקר. הוא הזכיר את מורת רוחו של בן-יהודה משנדחתה הצעתו לקרוא למוסד הזה במילה שחידש **מכללה** והוסיף בחיך שלשמחתו תוארו **נשיא** ולא

צילמה איירין לוי

עשור למכון מזי"א

מכון מזי"א מצוין עשר שנים להקמתו ולפעולתו בסדרת הרצאות בנושא "לתת בהם סימנים" - על מערכות של סימנים בכל תחומי חייו. בחודש שבט נישאו ההרצאות האלה:

ברית הלשון - הרפתקת הדיבור במחשבת ישראל: פרופ' בנימין גרוס, אוניברסיטת בראילן.
שפה במרחב - המבנה הלשוני של שפת הסימנים הישראלית: ד"ר עירית מאיר, אוניברסיטת חיפה.

פרטים על ההרצאות הבאות בסדרה בטלפון 02-6252497, פקס 02-6252032
mazie@netvision.net.il

בחירות באקדמיה

בבחירות שהיו באקדמיה ביום שני, כ"ט בטבת תשס"ה (10 בינואר 2005) נבחרו פרופ' **אורה (רודיג) שורצולד** ופרופ' **שמואל (סטיב) פסברג** לחברים-יועצים.

החברים-היועצים פרופ' **שולמית אליצור**, פרופ' **דוד טלשיר** ופרופ' **שלמה נאה** נבחרו לחברים מלאים.

לחברי כבוד נבחרו פרופ' **אנחל סאנז-בדיליוס** ופרופ' **ראובן ריצ'ארד שטיינר**.

עוד בגיליון

- לט"ו בשבט - שקדייה
- "מאוצר המילים של עגנון"
- מאת ראובן מירקין
- לְמַד לְשׁוֹנָךְ - מונחי בנקאות
- "מאה שנים לכתוב עברי"
- מאת אמנון שפירא

שקדייה

קרוב לוודאי שהמילה **שקדייה** חידושו של לוי קיפניס היא, והופעתה הראשונה בשירו "לשנה טובה, שקדיה" (תרע"ט).¹ בתוך זמן קצר התקבלה ה**שקדייה** ללשונם של הילדים, כפי שמעידים שיריהם של יחיאל הלפרין ("חמשה-עשר בשבט", תרפ"ז) וישראל דושמן ("השקדיה פורחת ושמש פז זורחת"), אך ספק אם השתרשה מיד בלשון המדוברת. זו ודאי הסיבה שיהודה גור לא מצא לנכון להביאה במילוניו (אף לא ב"מילון עברי", תשי"ו). גם נ"ה טורסיני ראה בה מילה של ילדים וציון בערכה: "כינוי חיבה לעץ השקד, נוהג בספרות הילדים" (מילון בן-יהודה, 1959). לעומתם רשם אבן-שושן במילוניו הראשון: "כינוי עממי לעץ השקד", אך שתי המובאות שהביא הן משירי הילדים (מלון חדש, כרך ה, תשי"ב).

ההבחנה בין העץ ובין פרי העץ נוהגת בספרות חז"ל ומצויה ביצירות סופרים ומשוררים: **אגוזה**, **בטנה**, **חרובית**, **תמרה** (מן המקורות), **אגסה** (דבורה בארון, "משפחה", תרצ"ג), **תפוחה** (זלמן שניאור, "בירח-בול", תר"ע) וכמובן "לבלבו בגן העצים, ה**דבדבניה** הלבנה" (חי"נ ביאליק, "קומי צאיי", תרס"ח).² בשירו של קיפניס אפשר שהחרוז הנוח – לשנה טובה / שקדיה – הוא שתמך בחידוש הלשוני הזה, אבל מפני מה העדיף המשורר את ה**שקדייה** מן ה**שקדה** הקרובה יותר במשקלה ל**תמרה**, ל**חרובה** ול**תאנה** שבשירו? – האם נתלה לוי קיפניס באילן גבוה כביאליק, והדמיון הרב שבין שני האילנות המלבינים – הדובדבן והשקד – סייע?

מכל מקום ריבוי השמות המיוחדים בסיומת **-יה** ב"לשון הירושלמית" ובהם שמות צמחים ופרחים – **זקריה**, **חמניה**, **עגבניה** – ודאי השפיע על לוי קיפניס. בשנת תרע"ו פרסם קיפניס את הסיפור "זהב תפוח-הזהב" ובו קרא לעץ התפוז **זהבניה** ולפריו **תפוחיחים** – "והיתה כל זהביה, כאם רחמניה פועה והומיה ומספרת מעשיה" (ספריה קטנה לילדים, מדרגה ראשונה, כרך שני, ש"ו).³ ובסיפורו "מעשה בתפוח שהלך לשוח" כתב על ה**תפוחה** וילדיה ה**תפוחיחים** (שם, כא). צורת הנקבה של שמות העצים ודאי הקלה על משוררים ומספרים לדמות את העץ ופריו לאם וילדיה.

1. ראו אליהו הכהן, "לוי קיפניס והזמר העברי", עיונים ביצירת לוי קיפניס, המכללה לחינוך ע"ש לוינסקי, תשמ"ב. מעניין לציון שבי"ספר השקדים" למלך זגורודסקי (יפו תרע"ה) כתוב: "מכינים משקה **שקדוניה** מחלב ושקדים מתוקים, מרוסקים ומסוננים" (עמ' ג).
2. הערך "דובדבניה" אינו מצוי ב"מלון חדושי ח. נ. ביאליק" של יצחק אבינרי (תל-אביב תרצ"ה), ומכאן שאין היא חידוש של ביאליק.
3. איתמר בן-אב"י קרא **זהבייה** לפרי התפוז. ראו דן אלמגור, "בפרדס נפל תפוח", ידיעות אחרונות, כ"ה בתשרי תשמ"ב (23 באוקטובר 1981).

טלי בן-יהודה

לשנה טובה

לְשָׁנָה טוֹבָה, שְׁקֵדִיָּה!
 לְשָׁנָה טוֹבָה, שְׁקֵדִיָּה!
 וַיְהִי לְךָ אֱלֹהִים:
 גַּשְׁמ טוֹב, שְׁמֶשׁ טוֹב,
 שְׁפַע טַל, רוּחַ קָל!
 הַשְׁקֵדִיָּה: חוּ, חוּ, חוּ, יְלָדִים,
 אָתֶּן לְכֶם שְׁקָדִים!
 ב. הַיְלָדִים: לְשָׁנָה טוֹבָה, תְּמַרָּה!...
 ג. הַיְלָדִים: לְשָׁנָה טוֹבָה, חֲרוּבָּה!...
 ד. הַיְלָדִים: לְשָׁנָה טוֹבָה, תְּאֵנָּה!...

3. שְׁקֵדִיָּה. לט"ו בשבט.

מקהלה
בהליכה

א. צבר.
חר"ט

(קפניס)

לְ-שָׁנָה טוֹבָה שְׁקֵדִיָּה, לְ-שָׁנָה טוֹבָה שְׁקֵדִיָּה, חוּ - י - י - י
 חוּ לְךָ אֱ - ל - הִים: שְׁ - מֶשׁ אוֹר, שְׁ - פַע טַל, גַּ - שֶׁם טוֹב
 יוּ - ח - קָל. חוּ, חוּ, חוּ, חוּ. הַא - לְ-כֶם שְׁ - קֵדִים.

חמשה-עשר בשבט

א

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל, יִלְדָתִי הַנְּאָה,

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל נִטְעָה.

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל הַחֲמָה זֹרַחַת,

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל שְׁקֵדִיָּה פּוֹרַחַת –

בְּחֲמֵשֶׁה-עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁבַט;

בְּחֲמֵשֶׁה-עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁבַט!

ב

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל יִלְדָתִי הַנְּאָה,

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל נִטְעָה.

בְּאֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל רַב אֹר וְחֶסֶם,

הָאָבִיב, הָאָבִיב פֶּה מִתְחִיל הַיּוֹם –

בְּחֲמֵשֶׁה-עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁבַט;

בְּחֲמֵשֶׁה-עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שְׁבַט!

השירים:

- * **לשנה טובה** – לוי קיפניס, מחרוזת, פרנקפורט ע"נ מין תרפ"ג
- * **שקדיה** – אברהם צבי אידלזון, ספר שירים (קובץ חדש), ברלון תרפ"ב. שימו לב לכתובת התווים מימין לשמאל על דרך העברית.
- * **חמשה-עשר בשבט** – יחיאל היילפרין ויואל אנגל, בקרן זווית, תל-אביב תרפ"ז

כל הזכויות שמורות למחברים ולאקו"ם.

מאוצר המילים של עגנון

מאת ראובן מירקין

ובאוניברסיטת בראילן) אפשר לאתר את מקורן של שתי המובאות של כנעני, והרי הן במלואן:

(א) "אמר אחד מן החבורה, מי יודע מלה שאין לה חרוז? [...]. אמר אחד אני יודע מלה אחת. אמר נפתלי הלואי שנמצא בה כף נחת. אמר לו כגון פאלק שפאלטלדר. אמר נפתלי וערכו את הראש ואת הפדר. אמר לו חרוזך לא חרוז יקירי נפתלי [...]. משום שהפ"א של פדר קמוצה ולא סגולה. אמר נפתלי ואם **סגלתי** את הפ"א הסוכה פסולה? אמר לו אבל החרוז אינו לפי כללי הניקוד. אמר נפתלי אהה כי מר פדר ושפאלטלדר כבר יצאו בריקוד" (תמול שלשום, תש"ו, עמ' 179). מובאה זו אין בה ראייה לבניין פיעל ואפשר שיש לקרוא **סגלתי** בבניין קל, אלא שכנעני קרא **סגלתי** בבניין פיעל, כנראה בהשפעת המובאה השנייה.

(ב) "שהרי אפילו זהירים שלא לדבר בשעת התפילה ובקריאת התורה, פעמים יצרו של אדם מתגבר עליו [...] ומדבר דברים שאין בהם צורך [...] או מעלה שחוק על פיו, כגון שטעה החזן [...] או קימץ את הסגול או **סיגל** את הקמץ" ("המשל והנמשל", בכרך עיר ומלוואה, תשל"ג, עמ' 432).² הכתיב **סיגל** מלמד שעגנון כיוון לבניין פיעל, מה אפוא למדנו מכל מה שהובא עד כאן?

ראשית, העדות של בניין קל (**סוגלו**) בהוראת 'תנועת הסגול' אינה מובאת בשום מילון. שנית, מתוך שתי המובאות שכנעני מביא בהוראה זו בבניין פיעל, השנייה היא בבירור עדות של בניין זה, אבל הראשונה יכולה להתפרש הן כצורת פיעל הן כצורת קל. שלישית, אבן-שושן אמנם רשם את בניין פיעל בהוראתנו (וגם את בניין פועל), אבל לא ידע את דבר קיומן של העדויות מסיפורי עגנון. רביעית, דרכו של כנעני במובאותיו לנקד את מילת הערך, אותה בלבד, מעלימה מעיני המעיין את צורת הכתיב שבמקור, שעשויה לאפשר קריאה שונה מקריאת המילונאי, כגון **סגלתי** שבמובאה הראשונה.

אַרְנוֹן (=מכסה של כלי לעוגה) [1939] "יפורסה של עוגת דבש היתה מונחת בקערה [...] **וארנון** של זכוכית נתון עליה, וממנה היה זקני נותן לי בכל עת שבחן אותי בגמרא וידעתי את תלמודי" (אורח נטה ללון, ת"ש, עמ' תקנח = תש"י, עמ' 428).

מילה זו **ארנון** אינה מובאת בשום מילון מן המילונים העבריים שראו אור מאז פרסום הרומן "אורח נטה ללון". בתרגום האנגלי של רומן זה כתוב: There was a piece of honey cake lying in a dish [...] with a bell-glass over it (תרגם מישה לוביש, ניו-יורק 1968, עמ' 458). באחד המילונים המקיפים של הלשון האנגלית הציורף bell glass מוגדר (בתרגום לעברית) "כלי זכוכית שצורתו פעמון ותפקידו לכסות דברים ולהגן עליהם".³ משמעות זו תואמת את שימושו של עגנון ואת תרגומו של לוביש.

מה אפוא מקורה של המילה **ארנון**? תשובה לשאלה זו נמצאת במילונייהם של לוי, קוהוט ויאסטרוב לספרות התלמוד והמדרש. במילונו של יאסטרוב משנת 1903, בערך א. ארנון נאמר: chest with many cases, trader's chest. יאסטרוב מביא כמקור את גרסת הערוך של תנחומא במדבר כ': "[משל] לאדם פרגמטיטיס שהיה לו א' של זכוכית" ומתקן את גרסת המהדורות הנדפסות של מדרש זה.

7 המשך בעמוד

גדול המספרים שלנו במאה העשרים, שמואל יוסף עגנון (1887-1970) - אוצר המילים שלו רחוק מלהיות מתועד תיעוד מלא במילונים העבריים החדשים. תוך כדי עבודתי בלשונו של עגנון נתקלתי במאות מילים, משמעים וצירופים מילוניים, שהם חסרים במילונים, או שהם מובאים בהם בלא כל עדות מן הספרות, או שהם מתועדים ממקורות מאוחרים לעגנון או ממקורות שחשיבותם פחותה משל עגנון. יתר על כן, כל בדיקה במילונינו - אותם שמביאים מובאות מן המקורות העתיקים ומן הספרות העברית החדשה (מילון בן-יהודה, מילוני יהודה גרובסקי-גור, מילוני אבן-שושן ו"אוצר הלשון העברית" ליעקב כנעני), כל בדיקה כזאת לא זו בלבד שהיא מעלה תמונה עגומה של חומר מילוני רב שחסר בהם אלא גם שיבושים לרוב. כדי להמחיש את דבריי אביא שלוש דוגמאות מאוצר המילים של עגנון.

סָגַל, בניין קל (=ביטא בתנועת הסגול) [1935] "כל הבאים כולם דומים זה לזה ואין בין זה לזה אלא שזה מפתח דיבורו וזה **סוגלו**, זה אומר א' וזה אומר אָי" ("סיפור פשוט", תרצ"ה, עמ' רפה = על כפות המנעול, תשי"ג, עמ' רסט).¹ בניין קל של סג"ל בהוראה זו אינו מובא במילונים. מילון בן-יהודה (בכרך השמיני שערך מ"צ סגל וראה אור בשנת 1929) היה כנראה הראשון שהביא עדות של פועל בהוראה זו בבניין נפעל ממדרש שכל טוב (חיבורו נשלם בשנת 1139): "עדה שהיא לשון עדות הע' ננקדת בצירי [...] אבל עדה של עשרה הע' **נסגלה**". כמו כן מובאות במילון זה שתי עדויות לבניין התפעל/נתפעל מספרו של המדקדק משה הכהן רייכרסון (1827-1903) "חלקת השם", שנדפס בשנת תרמ"ד (1884).

תמוה הדבר שיהודה גרובסקי במילונו "מלון השפה העברית" (כרך ג, תרצ"ז) אינו מביא סג"ל בהוראה זו, ורק במהדורת תש"ו הוא מביא את העדות של בניין נפעל, שהביא בן-יהודה ממדרש שכל טוב.

אברהם אבן-שושן מתעלם מהוראה זו של סג"ל במילונו הראשון (מלון חדש, כרך ג, תש"י), ואף בכרך המילואים משנת תשי"ח הוראה זו אינה נזכרת. רק בכרך הרביעי של "המילון החדש", (תשכ"ח) מובא הפועל סג"ל בהוראה שלנו, ובו רשומים בניין נפעל (המובאה של בן-יהודה ממדרש שכל טוב) וכן בניין פיעל ובניין פועל בלא כל מובאה. בספרו של יצחק אבינרי "גנזים מגולים" משנת תשכ"ח מובאת עדות של צורת **מסוגל** בהוראה הנידונה מדבריו של מחבר בן המאה הי"ג ר' יקותיאל בר יהודה הכהן. ב"אוצר הלשון העברית" ליעקב כנעני (כרך 12, תשל"ב) מובא הפועל סג"ל בהוראתנו בבניין נפעל (המובאה ממדרש שכל טוב) ובבניין התפעל (המובאה הראשונה שהביא מילון בן-יהודה בשם המדקדק רייכרסון, אלא שכנעני רושם בטעות **סיה"ב**, דהיינו "ספרות ימי הביניים", בשביל עדות משנת 1884).

החידוש במילונו של כנעני הוא הבאת עדויות לבניין פיעל. כזכור, רשם אבן-שושן בניין זה במילונו (כרך ד, תשכ"ח), אבל לא הביא לו שום עדות. כנעני מביא שתי עדויות - שתיהן משל עגנון, וכדרכו במילונו אין הוא רושם להן מראי מקומות אלא מסתפק בציון הסתמי **ש"ע**, דהיינו ש"י עגנון. בעזרת המאגרים הממוחשבים של חיבורי עגנון (במפעל המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית

מועדי, חוזה מועדי

■ (באנגלית: forward contract)

חוזה הגנה הנעשה למשל בין בנק ללקוח, ובו הבנק מבטיח את שער החליפין שבו הוא מוכן לקנות מאת הלקוח או למכור לו מטבע חוץ במועד ובמחיר שנקבעו ביניהם בחוזה.

עתידי

■ (futures contract, futures: באנגלית)

הסכם המחייב לקנות או למכור נכס או סחורה במועד מסוים בעתיד במחיר שנכתב בחוזה. התשלום על הנכס או על הסחורה ניתן בעת מסירתם.

עושה שוק

■ (market maker: באנגלית)

בנק מסחרי או מוסד פיננסי המוכנים להמיר מטבע במטבע בכל סכום כסף שנדרש ובכל עת. עושה שוק הוא גם חבר בורסה הסוחר בניירות ערך ויוצר להם שוק של קונים ומוכרים.

יום הפליל

■ (cum day: באנגלית)

היום האחרון שחובה על משקיע להירשם כבעל נייר ערך כדי לקבל הטבות, כגון דיווידנדים, מניות הטבה וזכויות.

קליל - מלשון הפל, סיום של דבר, היום האחרון המסיים את הימים שצריך להירשם בהם. קליל בבולאות הוא דבר דואר שלם, כגון מעטפה שמודבקים עליה בולים.

מדד "בגין"

■ ("actual" index: באנגלית)

מדד המחירים לצרכן שעתידי להתפרסם בגין החודש האחרון. בכל חמישה עשר בחודש (לפי הלוח האזרחי) מתפרסם המדד של החודש שלפניו. למשל, בחוזה מכירת דירה הצדדים יכולים להסכים על תשלום לפי מדד "בגין".

מדד ידוע

■ (last published index: באנגלית)

מדד המחירים לצרכן, האחרון שפורסם, למשל: אם התאריך היום הוא 20 בדצמבר, המדד הידוע הוא המדד האחרון שפורסם (ב־15 בדצמבר), והוא המדד של חודש נובמבר.

מניית עדיית

■ (blue-chip stock: באנגלית)

מניית עדיית

מניה של חברה מובילה גדולה וסחירה, המבטיחה תשואה יציבה יחסית.

פסנוע

■ (ticker: באנגלית)

מצג נתונים אלקטרוני מן הבורסה על מצב השוק, על מחירי ניירות ערך ועל מחזורי עסקות. המצג - דמוי פס אופקי - מוצג למשל על קיר הבורסה. הכתוב נסוג בהתוסף נתונים חדשים.

הַמְחָרָה

■ (באנגלית: pricing)

שיטה לקביעת מחירו של מוצר או של שירות המביאה בחשבון את ציפיות המשווק. בהמחרה אומדים את ההוצאות הכרוכות בייצור ובשיווק מתוך התחשבות במשאבים הקיימים, מנסים לצפות את תגובת המתחרים ומנסים להתחקות על תהליכי קבלת ההחלטות אצל הצרכן. המחרה שונה מתמחיר: תמחיר (cost accounting) הוא שיטת חישוב לקביעת מחיר המוצר שמלווה בדרך של הנהלת חשבונות, העוקבת אחר מחיר מוצר בכל שלב משלבי ייצורו.

חִבּוּל הַשּׁוּק

חיבול השוק

■ (באנגלית: rigging the market)

פעולת הונאה הנעשית בתחום ניירות הערך: העלאת מחיר או הורדתו במכירות מדומות, בקניות מדומות, בהפצת מידע מטעה וכיוצא בהן, כדי לגרוף רווחים. במילה חבול רמו לחבֵּלָה שנעשתה ולחֲבָלִים הקושרים כביכול את האדם אל ניירות הערך הללו.

גִּיּוּל

■ (באנגלית: aging)

מיון של יתרות חשבון מסוגים שונים לפי משך זמן הקיום של היְתָרוֹת.

חֲשָׁבִיז

■ (באנגלית: scalper)

אדם המרבה למכור ולקנות בשוק ההון לפרקי זמן קצרים. המונח נקבע בהשראת הפסוקים "וּכְתַב עָלָיו בְּחָרָט אָנוֹשׁ לְמַהֵר שְׁלַל חֵשׁ בְּזוֹ... וְתַהַר וְתִלְדַּד בְּזוֹ... קָרָא שְׁמוֹ מְהֵר שְׁלַל חֵשׁ בְּזוֹ" (ישעיהו ח, א, ג-ד). "חֵשׁ בְּזוֹ" פירושו ממהר לביזה, והוא שם נרדף לשם שלפניו "מְהֵר שְׁלַל".

עֵרֶךְ מְצָרְפִי

ערך מצרפי

■ (באנגלית: aggregate value)

ערך של משתנה מסוים כגון תשואת נייר ערך, שהוא צירוף של פריטים נפרדים הקשורים זה אל זה בדרך כלשהי, או שהם בעלי תכונות משותפות היוצרות שלמות אחת.

מִסְחָר יוֹמָם וְלַיְלָה

מסחר יומם ולילה

■ (באנגלית: 24 hour trading)

עסקות פיננסיות המתבצעות במשך כל שעות היממה. "יומם ולילה" הוא הביטוי העברי המקורי במקום הצירוף הרווח בלשון הדיבור "מסביב לשעון" (מאנגלית: round the clock).

המונחים שבעלוני האלה הם לקט מן המילון למונחי הבנקאות ושוק ההון - חלק ב (תשס"ב). הרשימה המלאה - במאגר המונחים של האקדמיה במרשתת-אינטרנט. חלק ג (החלק האחרון) נדון בימים אלו במוסדות האקדמיה.

תודתנו לפרופ' יוסי יגיל מאוניברסיטת חיפה, חבר ועדת הבנקאות ושוק ההון, על סיועו הרב בהכנת העלוני.

מאה שנים לכתיב עברי מאת אמנון שפירא

צעד אחד לקראת אורתוגרפיה, שאיננה משקפת בהכרח את הכתיב במקרא, נעשה במאה הי"ב ברזונות נארפונה שבפּרֹבִּינְצָה (=פּרֹבִּינְס) : יוסף קמחי תיאר את מערכת התנועות בעברית כבעלת עשר תנועות: חמש גדולות ומקבילות להן חמש קטנות. בשיטתו ניסה לפשר בין שתי מערכות שחיו בכפיפה אחת ברוב העולם היהודי - מערכת חמש התנועות הארץ-ישראלית שרווחה בהגייה (העברית שבפינו דומה לה) ומערכת שבע התנועות הטברנית, מסורתו של בראשר, שנתקבלה בכתב כמסורת המוסמכת של המקרא בכל תפוצות ישראל (מסורת ההגייה האשכנזית, שהתאימה את ההגייה לכתוב, עדיין לא הייתה בימים ההם). אפשר שלנגד עיניו של יוסף קמחי עמד גם המופת הלאטיני של חמש תנועות ארוכות וחמש

תנועות קצרות. בנו, דויד קמחי (=רד"ק), ניסח את תנאי תפוצת התנועות הגדולות והקטנות. וכך מבלי שנתכוונו ליצור אורתוגרפיה, הם ניסחו כלל החל דווקא בתנועות /u/ ו-/i:/, שבהן תאמה מסורת הכתיבה את מסורת המבטא (ראה רישום): רק בהברה סגורה לא מוטעמת לא ייכתבו האותיות וי"ו ויו"ד. הכתיבים שָׁרִים (בראשית לא, כז; עמוס ה, כג; משלי כה, כ), שִׁחִים (בראשית כא, טו), בְּבִקָּק (מ"א יד, ג; ירמיה יט, א, ה), גְּדוּלָּה (ש"ב ז, כא; אסתר א, ד; ו, ג; דה"א יז, יט) אינם מתאימים לשיטת עשר התנועות (צ"ל שִׁרִים, שִׁחִים, בְּבִקָּק, גְּדוּלָּה). חידושה של שיטת עשר התנועות איננו רק בקביעת מופת שאיננו בהכרח תיאור המציאות של הכתיב במקרא (אם כי רק בתנועות /u/ ו-/i:/) אלא בעצם קביעת קיומן של האותיות וי"ו ויו"ד, שאינן מציינות עיצורים, כחלק מהותי מציון התנועות /u/ ו-/i:/. שהרי במערכת הכתב העברי המנוקד אין הימצאותן של האותיות אהו"י שאינן הגויות מעלה או מורידה בקריאה. המילים **לְקָרָא, רִאשִׁית, עֲשֶׂה אֵל, גִּילָה, פִּי, יָדִיו, שְׂמֹאֵל, לְמֵלֵאוֹת** נהגות כאילו היו **לְקָרָת, רִשֵׁת, עֲשֶׂאֵל, גִּל, פִּו, יָדו, שְׂמֵל, לְמֵלַת** (תנועות השורוק והחולם שלפני וי"ו אילמת מסומנות באות וי"ו עצמה: **אוּר** במקום **אוֹר**, **אוּר** במקום **אוֹר**, והגייתן כִּיֹּאֵר, *אֹר. בשל הסימן השונה נהוג לכנות את השורוק בלא וי"ו בשם משלו: "קיבוץ"). בשיטת עשר התנועות השורוק בתוספת הווי"ו והחיריק בתוספת היו"ד יוצרים מהויות חדשות: על פי יוסף קמחי "שורק בוי"ו" ו"חירק בוי"ד" תנועות גדולות הן, ואילו "שורק בלא וי"ו" ו"חירק בלא יו"ד" - קטנות. בבואו להציע כללי כתיב, קיבל דוד ילין מן המוכן את כללי כתיבת הווי"ו והיו"ד בתנועות /u/ ו-/i:/. עיקר משימתו היה להסדיר את כללי הווי"ו והיו"ד בתנועות /o/ ו-/e:/. ילין היה מודע לעובדה שתנועות שמקורן בתנועות ארוכות או בכיווץ תנועה והעיצור וי"ו או יו"ד נוטות להתקיים בנטייה: **בִּיצָה** - **בִּיצָת** (עין) לעומת **עֲצָה** - **עֲצָת** (אחיתפל), אבל לא היה די בכך לקבוע מתי תיכתב הווי"ו או היו"ד, למשל **עֲדָה** (השורש עו"ד) - **עֲדָת** (שִׁקָּר) לעומת **עֲדָה** (השורש יע"ד) - **עֲדָת** (יִשְׁנָאֵל).

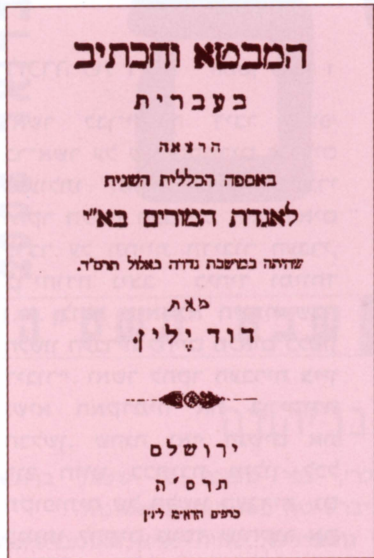
בתקשורת שבכתב הדובר עברית נזקק בעיקר לכתיב חסר ניקוד. כתיב מנוקד משמש אותו בספרי הילדים ובספריה ובטקסטים שמן העבר (במקרא ובתפילה). קוראי עברית רבים אינם נזקקים לכתיב המנוקד בחיי היום-יום ובוודאי אינם נזקקים לו בכתיבתם. שלא כדוברי ערבית או כדוברי לשונות אירופה, הדובר עברית נחשף לכתיבים שונים של אותה המילה: **תְּקוּה, תְּקוּוּה, תִּיקוּה, תִּיקוּוּה**; **שִׁרְטוּט, שִׁרְטוּט, שִׁרְטוּט, שִׁרְטוּט**. ברוב המילים מרובות הכתיבים, הכתיבים נבדלים בקיום האותיות וי"ו ויו"ד או בהיעדרן. לצד הצעת כתיב בלתי מנוקד אחיד של ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית, קבעו להן הוצאות הספרים כללי כתיב אחרים, וכותבים רבים אינם נזקקים כלל לכתיב אחיד: באותו הטקסט עצמו נוכל למצוא אותה המילה בכתיבים שונים.

דווקא מערכת הכתיב המוגבלת בשימושה - מערכת הכתיב המנוקד - מצטיינת במידה רבה של אחידות. אם בכתב שאיננו מנוקד נמצא **זְכָרוֹן וזִיכְרוֹן**, בכתב המנוקד נמצא **זְכָרוֹן** בלבד. הכתיב המנוקד, המוכר בשם "הכתיב החסר" (להבדילו מכתבים "מלאים" שנוספות בהם וי"ו ויו"ד), משמש במילונים המסורתיים ובספרי הדקדוק, ורואים בו כתיב דקדוקי, מופתי, בעוד שבווי"ו ויו"ד אין שבכתיבים המלאים רואים תוספת לסיוע, מעין גלגלי עזר שמוסיפים לאופניים. גם כללי הכתיב חסר הניקוד של האקדמיה ללשון העברית מקבלים כנתונים את כללי הכתיב המנוקד ("החסר") ופותחים במשפט "כל אות הנכתבת בכתיב המנוקד תיכתב גם בכתיב חסר הניקוד, ובכלל זה גם האותיות **אהו** שאינן מציינות עיצורים". מכאן ואילך מנוסחים הכללים להוספת וי"ו ויו"ד על "הכתיב המנוקד".

דוברי עברית רבים יופתעו לשמוע שלא בהרסיני ניתנו כללי הכתיב הדקדוקי (=הכתיב החסר, "הכתיב המנוקד") אלא במושבה גדרה בחודש אלול תרס"ד (1904), ונותן הכללים היה המורה, חוקר הלשון העברית ושירת ספרד, דָּוִד יֵלִין (1864-1942). באספת הייסוד של אגודת המורים בארץ ישראל בשנת תרס"ג (1903) הוחלט להקים ועד בלשנים לקביעת מבטא אחד, כתיב אחד ומקור אחד למילים חדשות "כדי שלא יבנה לו כל מורה במה לעצמו". בהשראת אותה החלטה נשא דוד ילין את דבריו "באספה הכללית השנית לאגדת המורים בא"י" בגדרה. הרצאתו נדפסה בשנת תרס"ה בדפוס אברהם משה לונץ בירושלים וגם בתוך "זכרונות הדברים" של "הסתדרות המורים בא"י", ועניינה כשמה - "המבטא והכתיב בעברית".

בראשית המאה העשרים כבר נהגה בלשונות אירופה אורתוגרפיה - כתיב אחד מחייב, וגם כתיבה של הלשון הערבית היה אחיד (לעומת זאת, למשל, מילון אוקספורד מביא 16 כתיבים ישנים של המילה הנכתבת היום באנגלית music). במקרא נוכל למצוא שני כתיבים לאותה המילה אפילו באותו הפסוק: "הֵן עַד לְאוֹמִים נִתְּתִיו נְגִיד וּמְצָנָה לְאוֹמִים" (ישעיהו נה, ד), "בְּעֵבִיר עֲבָדָךְ וּכְלָבָד עֲשִׂיתָ אֶת כָּל הַגְּדוּלָּה הַזֹּאת הַלְהִיץ אֶת כָּל הַגְּדוּלוֹת" (דברי הימים א יז, יט). מכאן שאין הכתיב במקרא יכול לשמש מקור לאורתוגרפיה.

* קיצור ההרצאה שנישאה בערב עיון בנושא "דוד ילין וחבריו למפעל תחיית הלשון העברית" במלאות מאה שנה להרצאתו של דוד ילין על הכתיב העברי (מאירועי היובל לאקדמיה ללשון העברית ובשיתוף יד יצחק בן-צבי והמכללה לחינוך ע"ש דוד ילין - ה' בתשרי תשס"ה).

הלשון הערבית, ששימשה לו מופת בעצם היות כתיבה אחיד, סייעה לו בשאלת הווי"וויין והיו"דין. הערבית נוהגת לציין את התנועות הארוכות באותיות ו, וי (אֵלִיף, נָאוּ, נֵאָ), ובהגייתה המופתית מקיימת את הֶ, ואת הֵ העיצוריות אחרי התנועה /a/ (השווה *بَيْضَة* / *بَيْدَة* - *בֵּיצָה*). מכללי הכתיב של דוד ילין עולה שאף לא אחת התיבות **אות, אותות, אותות** שבמקרא "נכונה" בכתיבה. הכתיב הנכון הוא **אותות**, כתיב שאיננו מצוי כלל במקרא.

על פי המופת הערבי ניסה דוד ילין לנפס לעברית באופן מלאכותי את יתרונה של הערבית, שבה התנועות בתוספת האותיות אֵלִיף, נָאוּ וְנֵאָ שונות בהגייתן מהתנועות הפשוטות. הוא הציע שבתנועת /e/ הנכתבת ביו"ד תיקנה היו"ד כהגייתה העיצורית, דהיינו *ben* / *bejn* לעומת *bejn* / *bejn* - חידוש שאין לו כל אחיזה בשום מסורת הגייה עברית. חידוש זה, בין בזכותו של דוד ילין ובין מאליו, זכה למהלכים בהגיית העברית בארץ. נראה מדבריו שבמקביל הציע גם להגות את הווי"וויין (/w/) בחולם בווי"ו ("מלא"), דהיינו (**יוס**-חל - /h ol/, **חול**-יס) - /h owl/. הצעה מלאכותית זו נשארה בגדר הצעה, ולו בשל הגיית הווי"וויין בפיו /v/ ולא /w/.

דוד ילין ציפה שכתובו יהיה הנוהג בעברית, בין בטקסט מנוקד ובין בשאינו מנוקד, ממש ככתיב בערבית. כיוון שרוב ספרות החול בסוף המאה הי"ט נדפס בכתיב הקרוב לכתיב החסר גם כשלא נוקד (בשימוש בניקוד מסייע, בעיקר בקיבוץ), לא היה קושי לקבל את הצעתו והיא הייתה לשיטת הכתיב המחייבת בטקסט המנוקד. הצלחת שיטתו בטקסט הלא מנוקד הייתה פחותה, ובחודש אדר תרצ"ט, בהיותו נשיא ועד הלשון העברית, הצטרף לוועדה לכללי הכתיב הבלתי מנוקד, ועדה שתציע ברבות הימים שיטת כתיב נוספת על שיטתו לטקסטים שאינם מנוקדים.

מובאת במילונם הגרמני-עברי של לאזר וטורטשינר משנת 1927 - מילון שהיה ברשותו של עגנון.

כאמור, אלו רק שלוש דוגמאות מתוך מאות מילים, משמעים וצירופים מילוניים באוצר המילים של עגנון, שאינם מתועדים במילוניו. כל המילונים שראו אור אחרי "המילון החדש" של אבן-שושן ואחרי "אוצר הלשון העברית" של יעקב כנעני אינם מביאים עדויות מן הספרות העברית. היה אפשר לצפות שהמהדורה החדשה של מילון אבן-שושן, שראתה אור בשנת 2003, תמלא ולו במקצת את החסר. למרבה האכזבה לא זו בלבד שלא נעשתה כל סריקה נוספת באוצר המילים של עגנון שבעשרת הכרכים שהופיעו בחייו,⁸ אלא אף זו: ארבעה-עשר הכרכים של כתביו שהופיעו לאחר פטירתו⁹ אין להם זכר ברשימת הספרים שנסרקו לצורך הכנת המהדורה החדשה של מילון אבן-שושן. לא כך ראוי שייעשה לגדול המספרים העבריים במאה העשרים.

1. במהדורת תרצ"ה התיבה **מפתח** מנוקדת, והתיבה **אי** השנייה מנוקדת בסגול; במהדורת תשי"ג התיבה **מפתח** אינה מנוקדת, והתיבה **אי** השנייה מנוקדת בצירי. מן הניקוד **אי** או **אי** ומן ההקשר צריך לתקן את הגדרת המשמעות: לא יניקד בסגול כהגדרת מילון בן-יהודה והמילונים הבאים אחריו אלא יביטא בתנועת e או שמא בדר-תנועה *ei*.
2. הסיפור "המשל והמשל" נתפרסם לראשונה בשנת 1958 בעיתון "הארץ" בשלושה המשכים (14 בספטמבר, 5 באוקטובר, 5 בדצמבר).
3. מילון מריס-ובסטר המלא בגרסתו האלקטרונית משנת 2000.
4. הסיפור "בית המועצות הגדול" נתפרסם לראשונה לאחר מותו של עגנון בכתב העת "מולד", גיליון 230 (אדר תשל"ב), עמ' 508-512.
5. לקסיקון לועזי-עברי, הוצאת פרולוג 1996.
6. שם, עמ' 494.
7. דן פינס, מילון לועזי-עברי, תשי"ז, עמ' 539; דן פינס וקפאי פינס, מילון לועזי-עברי המורחב, תשל"ד, עמ' 552.
8. שמונת כרכי הסיפורים והרומנים למן "הכנסת כלה" ועד "האש והעצים" (תשכ"ב) וכן שני הילקוטים "ימים נוראים" ו"אתם ראייתם".
9. למן "שירה" (תשל"א) ועד "מסוד חכמים" (תשס"ב).

מאוצר המילים של עגנון

המשך מעמוד 3

אלכסנדר קוהוט במהדורת "ערוך השלם" שלו (כרך א, וינה 1878) כותב: "אָרְנוֹן (צ"ל אָרְמָן) בלשון יווני ὄρμος [=מחרוזת לצוואר] בילמדנו [=מדרש תנחומא] [...] משל לאדם פרגמטיטיס [...] שהיה לו ארנון של זכוכית". ואחרי שקוהוט מפרט את הגרסאות המקבילות, כגון גרסת ילקוט שמעוני במדבר סימן תרצב "משל לפרגמטוט אחד שהיו לו **אבנים** של זכוכית", הוא מעיר: "וני"ל [=ונראה ל] שמתל אבנים ט"ס [=טעות סופרים] תחת ארננים שהוא קיבוץ [=צורת ארבים] מיחיד ארנון אבל ארנון עצמו נשתבש תחת ארמן [...] ומלת ארמן בלשון יווני ענק של גרגרת". עד כאן דברי קוהוט ב"ערוך השלם".

יוצא אפוא שקוהוט (1878) ויאסטרוב (1903) חלוקים הן בדבר מקורה של גרסת הערוך למילה **ארנון** הן בדבר הוראתה. מהיכן שאב עגנון את משמעותה של מילה זו? כנראה ממילון התלמודי של יעקב לוי (כרך א, לייפציג 1876). שם בערך ב. אָרְנוֹן כתוב: eine Art Geschirr, Vase u. dgl., דהיינו "מין כלי, אגרטל וכיוצא בזה".

פִּילֶסְטֵר (=מונח באדריכלות) [קודם 1970]

"**פילסטרים** עשה תיאודור לבנין הראש. ששה בדרום וששה בצפון וארבעה במזרח וארבעה במערב [...] וגולות הכותרות אשר עליהם פיתוחי עץ תאווה לעיניים [...] ושמונה **פילסטרים** כאלה אשר בבנין הראש עשה לו בחזית המגדלים. שנים שנים מכל עברי" ("בית המועצות הגדול", בכרך עיר ומלוואה, תשל"ג, עמ' 235).⁴

המילה **פילסטר** - מונח ממונחי האדריכלות ופירושה "עמוד מרובע הבולט בחלקו מתוך קיר, בעל בסיס וכותרת, מעוטר באחד מסגנונות הארכיטקטורה הקלאסית"⁵ - אינה מובאת בשום מילון עברי-עברי, אבל היא נמצאת במילונים למילים הלועזיות שבעברית: פִּילֶסְטֵר,⁶ פִּילֶסְטֵרָה.⁷

המילונים האלה מביאים כמקור את המילה האיטלקית pilastro (מן הלטינית pila = עמוד), את הצרפתית pilastre ואת האנגלית pilaster. מילה זו נמצאת גם בגרמנית Pilaster, וחשוב לציין שהיא

עדה ודולה

בנות חמדה ואליעזר בן־יהודה, עדה ודולה, בפסלו של יוסף חברוני. חברוני, ידיד למשפחת בן־יהודה, פיסל את האחיות בשנת 1908 בערך - דולה (ילידת 1901) מימין וגרב אחד לרגלה ועדה (ילידת 1899) משמאל. בביקורה באקדמיה לפני שנים סיפרה דולה שעדה נשענה על כתפה משום שהייתה חולה בעת שביקר חברוני בביתן.

בהזדמנות אחרת סיפרה שנקרא שמה **דולה** שהיא דולה את תורת אביה ומפיצה אותה. והרי כך דרשו חז"ל על אליעזר עבד אברהם: "דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים" (רש"י לבראשית טו, ב, ז"ה "דמשק").

הפסל יוסף חברוני נולד בשנת 1888 בבתי דיסקין בירושלים, למד בבצלאל עד שנת 1907 ואחרי מלחמת העולם הראשונה היגר לפריז ולימד בה. הוא נקבר בהמבורג.

הפסל ניצב ב"יד אליעזר בן־יהודה" בבית האקדמיה ללשון העברית בירושלים.

תודה לד"ר גבריאל בירנבאום ולאמנון שפירא על העדות והמידע שבהערה זו. צילם דורון רובינשטיין.

לזכרה של דולה המשך מעמ' 1

ואשר לבן־יהודה דיבר פרופ' בר־אשר על שני הקשרים נבדלים בפעולתו: תחיית הדיבור העברי וחקר הלשון העברית. "אם באים לדבר על תחיית הדיבור העברי, בן־יהודה ניצב כיחיד ומיוחד [...] לולא הוא לא הייתה שבה הלשון העברית לחיים מלאים כלשון דיבור". ואשר לחקר העברית ציין נשיא האקדמיה את בן־יהודה הבלשן, שהגה ואף הגשים את רוב חזונו בכתיבת מילון לכל תקופותיה של הלשון העברית. גם כוונתו להקים מוסד שיחקור את מקורות העברית חקירה מעמיקה הוגשמה לימים עם כיוון האקדמיה ללשון העברית ועם הקמת מפעל המילון ההיסטורי ללשון העברית.

חדש בסדרה "אסופות ומבואות בלשון"

עיונים בלשון ימינו

מאת מנחם צבי קדרי

תשס"ד, ז+358 עמ' +מפתחות

בקובץ זה הובאו יחד מקצת המאמרים של פרופ' קדרי שנתפרסמו בבימות שונות במשך השנים, והמשותף להם ההתעניינות בלשון הכתיבה של סופרים בני זמננו והכוונה להכיר לשון זו. הקובץ מחולק לחמישה תחומים הנוגעים ברובם לעברית החדשה: (א) תחביר; (ב) מילון וסמנטיקה; (ג) לשונם של סופרים (ח"נ ביאליק, דוד פוגל, ש"י עגנון וסופרים בני זמננו); (ד) משלבים; (ה) הוראת הלשון.

המחיר: 70 ש"ח (במקום 85 ש"ח)

מלשון יחידים ללשון אומה

הדיבור העברי בארץ ישראל בשנים תרמ"ב-תרפ"ב

מאת נתן אפרתי

תשס"ד, יד+241 עמ' +מפתחות

המחיר: 70 ש"ח (במקום 85 ש"ח)

המסורה למקרא

מאת ישראל ייבין

תשס"ג, טז+247 עמ' +מפתחות

המחיר: 70 ש"ח (במקום 85 ש"ח)

